
SPISY BÝVALÉHO POŠTOVNÍHO ARCHIVU V PRAZE

Alexandra Špiritová

Pod názvem Poštovní archiv v Praze byl za první republiky míněn v podstatě rezortní archiv ministerstva pošt a telegrafů. Vznikl při Poštovním muzeu v Praze, zřízeném výnosem tohoto ministerstva již 18. prosince 1918. Ministerstvo pošt a telegrafů vzniklo 13. listopadu 1918.¹ Vezmeme-li v úvahu množství nutných legislativních kroků při vzniku nového československého státu i samotného ministerstva, přebírajícího kompetence jak z bývalých ústředních orgánů ve Vídni, tak dosavadního Úřadu generálního ředitele pošt a telegrafů, spadajícího pod ministerstvo obchodu, průmyslu a živností, je rychlost zřízení rezortního muzea i jeho archivu více než obdivuhodná.² Prvním ředitelem muzea se stal člověk, který historii poštovníctví věnoval prakticky celý život a i vznik archivu byla především jeho zásluha – Václav Dragoun. Věnujme se proto nejdříve více jeho osobě.

Václav Dragoun se narodil 27. září 1865 na statku Vondrov u Hluboké. Majetkové poměry mu neumožnily univerzitní studium a po ukončení základního vzdělání nastoupil do služeb poštovní správy. Jeho zájem o historii se plně projevil po roce 1891, kdy byl přidělen jako adjunkt k poštovnímu úřadu Praha 1. Svému zájmu věnoval od té doby veškerý svůj volný čas, několik dovolených strávil v rodinném archivu Paarů v Bechyni. V roce 1909 dosáhl nejen hodnosti vrchního poštovního oficiála ve jmenovaném úřadě, ale jeho znalosti historie poštovníctví byly již natolik známy a ceněny, že byl navržen do komise pro shromažďování pramenů k 300 tému výročí poštovníctví na Moravě.³ Jmenován jejím členem byl 4. dubna 1910 a již v srpnu toho roku byl vyslán na studia pramenů k historii poštovníctví na Moravě do vídeňských archivů. Dragoun se zde setkal s unikátními prameny k poštovní historii. Záhy si uvědomil, že musí plně využít možnosti svého studia a regestoval nejen dokumenty vztahující se přímo k Moravě, ale i dokumenty k poštovní historii v českých zemích. Činnost komise byla omezena jen na tři měsíce. Přes to si Dragoun z Vídně odvážel několik desek výpisků, poznámek i regestů pramenů uložených ve vídeňských archivech a především přehled o možnostech dalšího rozšíření studia.⁴ Práce v komisi pro soustředění pramenů k výročí vzniku poštovní sítě na Moravě měla pro Dragouna ještě jeden nezanedbatelný význam: setkal se pracovní s dalšími znalci poštovní historie, ať již praktiky, jako byl v podstatě on sám, tak s profesionálními historiky a z mnoha hledisek byla pro něho velkou školou. Uvědo-

mil si nedostatky ve svém odborném vzdělání a později začal navštěvovat univerzitní kurzy místopisu u dr. Sedláčka a knihovnictví. To vše bylo dobrou přípravou pro úkol, kterým byl pověřen po zřízení Poštovního muzea v Praze. Jeho zkušenosti z práce v komisi pro vyhledávání pramenů k historii poštovníctví na Moravě ho poučily o nutnosti vybudovat při muzeu i potřebné studijní zázemí. Po svém jmenování jeho ředitelem v roce 1918 se proto soustředil nejen na shromažďování sbírek věcných exponátů muzea, ale i na budování jakési ústřední rezortní odborné knihovny a poštovního archivu. Základem obou posledně jmenovaných institucí se staly knihy a písemnosti spravované dosud pražským ředitelstvím pošt a telegrafů, které přešly postupně do správy muzea. U písemností se jednalo nejen o starší spisy samotného ředitelství, ale i o registry jeho předchůdců, zemských poštovních i telegrafních úřadů v Praze, které se dochovaly od roku 1763. Jednalo se o spisy Vrchní poštovní správy v Praze z let 1763–1849, Poštovního ředitelství v Praze z let 1850–1883, české části Generálního ředitelství pro komunikace severní části rakouské říše z let 1852–1855, Telegrafního inspektorátu v Praze z let 1856–1872, Telegrafního ředitelství v Praze z let 1872–1883 a konečně, samozřejmě i spisy Ředitelství pošt a telegrafů v Praze z let 1883–1901. K předání spisů došlo i v důsledku snížení kompetence pražského ředitelství pošt a telegrafů. V roce 1919 bylo zřízeno ředitelství v Pardubicích a připravovala se i zřízení ředitelství v Českých Budějovicích, Plzni a v severozápadních Čechách. Pražské ředitelství tak omezilo kompetenci pouze pro střední Čechy a nemělo důvod ani finanční prostředky pro správu většího archivu. Tím spíše, že vznikající archiv při Poštovním muzeu měl mít úroveň rezortního archivu a registry bývalých ústředních úřadů zemské poštovní správy náležely tedy logicky do jeho správy.

Převzetí spisů do archivu při Poštovním muzeu řídil samozřejmě jeho ředitel Václav Dragoun. Časově však již nestačil na jejich další zpracovávání, protože ho plně zaujala problematika nastávající spisové rozluky s Rakouskem. Základem pro její provedení se stala tzv. Pražská úmluva z 18. května 1920, ratifikovaná 1. října 1920. Přípisem prezidia ministerstva pošt a telegrafů z 9. dubna 1921 byl Dragoun pověřen dokončením spisové rozluky ve Vídni za poštovní správu, kterou do té doby zde řídil vrchní poštovní komisař Vaclík jako předseda poštovního oddělení při úřadu reparačního komisaře ve Vídni.⁵ Dragounovo pověření ve Vídni zkončilo po zrušení vídeňského odboru pro provádění mírové smlouvy k 1. lednu 1922. Po dobu svého pověření se snažil prosadit, aby do poštovního archivu v Praze byly předány nejen spisy poštovní sekce bývalého ministerstva obchodu, do rozpadu monarchie ústředního správního orgánu poštovníctví pro české země, ale i spisy k poštovní historii z registry jeho předchůdce, dvorské komory. Další svou činnost ve Vídni zaměřil k prohloubení a rozšíření svých poznámek a registů ze svého dřívějšího vídeň-

ského pobytu v roce 1910 o registaci spisů, o kterých věděl, že zůstanou uloženy ve Vídni. Snažil se i o případné doplnění svých poznámek o prameny k historii poštovníctví v nové části státu, Slovensku.⁶

Václav Dragoun se vrátil z Vídně do Prahy v lednu 1922 a ujal se plně funkce ředitele Poštovního muzea, zejména zajišťování sbírek pro muzeum i knihovnu a archiv. Rozšířil též svou publikační činnost a stal se členem redakční rady časopisu Československá pošta, telegraf a telefon, ve které působil až do roku 1931. Na funkci ředitele muzea rezignoval v roce 1925, kdy ve svých šedesáti letech odešel do důchodu.⁷

Nástupcem Dragouna ve funkci ředitele Poštovního muzea a tím i archivu se stal známý český literát Jiří Karásek ze Lvovic, občanským jménem Jiří Antonín Karásek. Ve své funkci působil do roku 1932.⁸ Soustředil se především na řízení katalogizace a inventarizace sbírek exponátů muzea. Tato činnost se nevyhnula ani archivu, kde jí byl pověřen archivář muzea Schiman. Z archivního hlediska by byla tato činnost vítána kdyby... A tady došlo k dnes již těžko napravitelnému omylu Karáskova a jeho archiváře. Práce byly zahájeny u spisů poštovní sekce vídeňského ministerstva obchodu, které se ještě Dragounovi jako jediný větší celek ze spisové rozluky podařilo získat k uložení v Poštovním muzeu. Schiman se pokusil o jejich pořádání rozdělením do věcných skupin. Ke každému významnějšímu spisu pak pořídil podrobnější regist s odkazem na skupinu spisů, která byla označena jako sbírka. Registry byly psány strojem na prázdné korespondenční lístky z doby Rakousko-Uherska, které byly muzeu patrně předány pražským ředitelstvím pošt a telegrafů jako makulatura.⁹ V tomto případě, protože se jednalo pouze o spisy poštovní sekce vídeňského ministerstva obchodu lze proti pojetí této práce namítat pouze její subjektivitu posuzování významu spisů, které bylo nesporně ovlivněno provozní potřebou pražského ministerstva pošt a telegrafů. Horší situace nastala po dokončení této práce a přistoupení ke katalogizaci spisů předaných muzeu ředitelstvím pošt a telegrafů.

Bylo již řečeno, že ředitelství předalo muzeu nejen své spisy nejprve do roku 1901, začátkem třicátých let další spisy do roku 1920, ale i spisy svých předchůdců na úrovni zemské poštovní správy. Pracovníci archivu Poštovního muzea však všechny tyto spisy pojaly jako jeden celek. Podle vzoru práce se spisy poštovní sekce vídeňského ministerstva obchodu začali spisy, bez ohledu na jejich původce, třídít do věcných skupin (tzv. sbírek) a uvnitř těchto skupin věcně nebo místně. Vedla je k tomu zřejmě snaha po větší přehlednosti a tím i přístupnosti spisů, které byly svými původci ukládány do roku 1890 chronologicky podle čísel jednacích, po tomto roce podle odborů. Také tyto uměle vytvořené sbírky byly označeny písmeny a k některým byly pořizeny registry na korespondenčních lístečích. Vznikly tak tzv. sbírky: Nařízení a oběžníky z let

1789–1918 (PO), Perzonální spisy z let 1790–1918, Jízdní a pracovní smlouvy z let 1901–1918, Dědičné pošty z let 1820–1918 (P. D.), Zřizování pošt z let 1770–1918 (P. Da), Popisy úřadů z let 1847–1918, Přespolní pošta z let 1869–1918 (P. Db.), Nájemní smlouvy z let 1850–1918 (P. B.), Kabelové smlouvy z let 1897–1915 (P. Bh.), Stavební spisy z let 1858–1873 (P. E.), Rozpočty na stavbu vedení z let 1909–1917 (P. R.) a Výstavy z let 1897–1918 (P. L.)

Vytvoření sbírek ze spisů různých úřadů (původců) je z dnešního archivního hlediska zcela nepřijatelné. To zřejmě přivedlo k zaražení těchto prací nového ředitele Poštovního muzea Aloize Lustiga po jeho nastoupení do funkce v roce 1932. Lze se dohadovat, že tomu tak bylo i na radu pracovníka tehdejšího archivu ministerstva vnitra dr. Roubíka, s kterým se Lustig přátelil. Roubík šel dokonce ve své pomoci tak daleko, že po určitou dobu trávil svou povolenou studijní dovolenou v Poštovním archivu. Přispělo to nesporně ke kvalitě pořádání archivu. Sám Roubík zde našel nesmírné množství pramenů pro svou publikační činnost a stal se tak jedním z našich předních zpracovatelů poštovní historie českých zemí.¹⁰

Patrně tedy pod vlivem a snad i vedením dr. Roubíka byla přerušena práce na vytváření umělých sbírek z konglomerátu spisů zemských poštovních a telegrafních úřadů z let 1763–1918. Na místo toho byla zahájena naopak správná regestace všech jejich nejstarších dochovaných spisů, tedy spisů Vrchní poštovní správy z let 1763–1848, které byly ponechány v původním chronologickém uložení (s výjimkou již vytažených spisů do sbírek. Zde se však jednalo o zcela zanedbatelné množství). I tato práce však měla své zvláštnosti. Stručné registry, které udávaly datum vzniku spisu, průběžné číslo (tzv. signaturu) a jeho stručný obsah byly psány strojem s průklepem na archy papíru. Po napsání stránky registů byl jejich originál rozstříhán na jednotlivé registry a ty byly vlepeny průhlednou lepenkou přímo na spis. Stránky průklepu byly ponechány vcelku a vytvořily tzv. heslář jako pomůcku ke spisům.¹¹ Ani tuto práci se však nepodařilo dokončit a zůstaly nezregistrovány poslední dva ročníky spisů Vrchní poštovní správy. Práce byla patrně násilně přerušena uzavřením Poštovního muzea 3. října 1943 německou okupační správou.¹²

Muzeum bylo opět otevřeno veřejnosti až v roce 1946. Jeho zaměření se však změnilo spíše na dokumentaci známkové tvorby a nebylo obnoveno předválečné studium poštovní historie. V katalogizačních pracích archivu pokračováno nebylo. Archiv se pouze rozšířil o starší spisy ministerstva pošt a telegrafů a v roce 1951 o písemnosti pražského poštovního ředitelství do roku 1944.¹³ Novější spisy si ponechaly oba úřady ve svých spisovnách a archiv Poštovního muzea dostal náplň spíše historického archivu českého poštovníctví. V té době již byla připravována reorganizace českého archivnictví a vytvoření Jednotného archivního fondu, který nepočítal s velkými archivy při muzeích. K rozdělení

kompetence ve správě písemností mezi archivy a muzei došlo vyhláškou z 13. července 1956.¹⁴ Již v únoru toho roku však byla zahájena jednání mezi ministerstvem spojů a Státním ústředním archivem v Praze o převzetí Poštovního archivu. Došlo k němu v listopadu roku 1956. Archiv při Poštovním muzeu v Praze se od té doby omezil pouze na dokumentační charakter a správu několika předaných písemných pozůstalostí.¹⁵

Spisy, předané Poštovním archivem do Státního ústředního archivu v Praze, lze rozdělit podle kompetence jejich původců na dvě skupiny: spisy ústředních úřadů a spisy zemských, později oblastních úřadů.

Do první skupiny náleží především spisy převzaté v rámci spisové rozluky. Na základě Dragounových požadavků na uložení spisů bývalých ústředních úřadů ve Vídni byla ve dvacátých letech v Poštovním archivem uložena část spisů českého oddělení dvorské komory, týkající se poštovníctví. Po jejich předání do Státního ústředního archivu byly v roce 1959 připojeny k již v archivu uloženému fondu Dvorské komory ve Vídni a to k jeho druhému oddělení nazvanému Čechy-dodatek. Výběr jejich nejdůležitějších spisů zveřejnil v roce 1972 dr. Beránek pro potřeby historiků českého poštovníctví.¹⁶

Z dalších ústředních úřadů se jednalo o spisy poštovní sekce bývalého ministerstva obchodu ve Vídni do roku 1918, dále již československého generálního ředitele pošt a jeho nástupce, ministerstvo pošt a telegrafů. K uložení poštovní sekce je nutno několik vysvětlení. Vídeňské ministerstvo obchodu převzalo správu poštovníctví v monarchii v roce 1849 a vedlo ji do svého zrušení v roce 1859, kdy ji předalo ministerstvu financí.¹⁷ Již v roce 1862 však byla obnovenému ministerstvu obchodu vrácena a ponechána až do ukončení činnosti ministerstva v roce 1918.¹⁸ Pro správu poštovníctví zřídilo ministerstvo obchodu samostatný odbor, poštovní sekci. V rámci spisové rozluky byly Československu předány spisy ministerstva obchodu z let 1849–1918. Podle zásad, stanovených dohodou o rozluce z roku 1920 se jednalo o zvláště důležité spisy, týkající se území našeho státu, z let 1849–1889 a po roce 1889 o běžné spisy, vybrané pracovníky již zmíněného poštovního oddělení při Úřadu reparačního komisaře a později členy české historické komise, pracující do roku 1928 ve Vídni. Jak již bylo řečeno, u spisů poštovní sekce se podařilo Dragounovi uhájit jejich uložení v Poštovním archivem i když tak došlo vlastně k roztržení celku spisů ministerstva obchodu, předaných Československu. Ostatní předané spisy ministerstva byly, spolu se spisy z rozluky ostatních ministerstev, dány do správy Archivu ministerstva vnitra. Po předání spisů poštovní sekce Státnímu ústřednímu archivem, který jako nástupce Archivu ministerstva vnitra je správcem spisů vídeňského ministerstva obchodu, došlo i v tomto případě ke sloučení spisů jednoho ministerstva. Protože však převzaté spisy poštovní sekce byly již popsaným způsobem rozděleny do věcných skupin (sbírek) a bylo by značně ča-

sově náročně měnit jejich uspořádání, byly takto spořádané přidány na konec archivního fondu Vídeňské ministerstvo obchodu¹⁹. Spisy poštovní sekce se od ostatních spisů ministerstva liší i svým charakterem. Zatímco u ostatních spisů bylo při výběru ve Vídni přihlíženo i k jejich historicko-dokumentačnímu významu, u poštovní sekce byly jedním z měřítek výběru i provozní potřeby nově vzniklého československého ministerstva pošt a telegrafů. V důsledku toho byly spisy omezeny pouze na období let 1893–1914 a ve valné většině obsahovaly dokumentaci pro řešení provozních záležitostí. Proto bylo v roce 1995, před přestěhováním spisů do nového archivního areálu v Praze, rozhodnuto o provedení výběrové skartace spisů.²⁰ Ze skartace byly vyloučeny spisy dokumentující zřizování nových poštovních místních úřadů i služeb, stavby telefonních a telegrafních linek a podobně. Provedenou skartací byla do jisté míry znehodnocena lístková kartotéka registů spisů poštovní sekce, o které jsem se zmínila při popisu pořádku spisů v Poštovním archivu. Její hodnota však zanikla již při předání spisů do Státního ústředního archivu kdy nebyl předán soupis a vysvětlivky zavedeného značení sbírek. Kartotéka se nemohla využívat také proto, že označení sbírek nebylo nijak vyznačeno na spisech. Teprve po srovnání značek kartoték s tzv. lokačním plánem Poštovního archivu, který je však součástí archivního fondu Ministerstvo pošt a telegrafů se podařilo pochopit řazení sbírek a záměr jejich autorů.²¹ Vyhledávání spisů však usnadňují méně než inventář, vypracovaný ve Státním ústředním archivu. Význam kartoték dnes tkví především v informování o předání spisů z Vídně do Prahy a jejich obsahu. K provedené skartaci je ještě nutno podotknout, že byla vyznačena v inventáři.

Dalším ústředním úřadem, převzatým z bývalého Poštovního archivu v Praze, byl Úřad generálního ředitele pošt a telegrafů. Úřad vznikl 4. listopadu 1918 rozšířením kompetence pražského ředitelství pošt a telegrafů jako předchůdce ministerstva. Generálním ředitelem byl jmenován Maxmilián Fatka.²² Hlavním úkolem generálního ředitele byla příprava zřízení ústředního úřadu pro správu československých pošt a telegrafů, ministerstva. Došlo k němu zákonem ze 13. listopadu 1918 č. 40 Sb. z. n. Jeho zřízením skončil svou činnost Úřad generálního ředitele.

Spisy Úřadu generálního ředitele zahrnují pouze čtyři krabice. Protože šlo jen o velmi krátkou dobu jeho trvání a byl bezprostředním předchůdcem ministerstva, které navázalo na jeho činnost, byly tyto spisy při pořádku v roce 1967–68 připojeny na začátek archivního fondu Ministerstvo pošt a telegrafů a označeny jako spisy generálního ředitele z pověření Národního výboru.

Ministerstvo pošt a telegrafů v Praze z let 1918–1938 (1944) tvoří ve Státním ústředním archivu další archivní fond převzatý z bývalého Poštovního archivu. Jde o ministerstvo, které bylo vládním nařízením ze 4. listopadu 1938 zrušeno a správa pošt a telegrafů byla přičleněna k ministerstvu železnic.²³ Dal-

ší reorganizací byla správa pošt a telegrafů přenesena dnem 1. prosince 1938 na nově zřízené ministerstvo dopravy, kde byla výnosem jeho prezidia zřízena samostatná sekce poštovní správy.²⁴ Na tomto stavu již nic nezměnila reorganizace z roku 1942, kdy byl vládním nařízením z 15. ledna 1942 doplněn název ministerstva na ministerstvo dopravy a techniky v důsledku převzetí částí kompetence zrušeného ministerstva veřejných prací.²⁵

Spisy ministerstva pošt a telegrafů i pozdější sekce poštovní správy u ministerstva dopravy do konce roku 1938 byly ve správě Poštovního archivu, který ho v roce 1956 předal do správy Státnímu ústřednímu archivu. Při jejich archivním pořádní v roce 1967 k nim byla přičleněna i další část spisů poštovní sekce do roku 1944, kterou archiv převzal od ministerstva dopravy, Tyto spisy tvoří ve fondu dvě poslední manipulační období: 1939–1942 a 1942–1943. Spisy ministerstva pošt a telegrafů z předchozích let tvoří dva celky a/ spisy prezidia a b/ spisy všeobecné spisovny, která je dělena na manipulační období 1918–1920, 1921–1937, 1937–1937 a již zmíněná poslední období 1939–1942 a 1942–1943. Při pořádní bylo zachováno původní řazení podle signatur.²⁶

Zvláštním druhem archivního fondu, který byl převzat z Poštovního archivu je fond Likvidační komisař pro pošty a telegraf ve Vídni. Zahrnuje úplnou a přesně evidovanou (v pěti jednacích protokolech) agendu již zmiňovaného likvidačního komisaře Vaclíka z přípravy rozluky s Rakouskem po roce 1918. Vaclík byl do Vídně vyslán hned po zřízení ministerstva pošt a telegrafů v Praze jako zástupce nového rezortu. Po uzavření mírové smlouvy 10. září 1919 a zrušení Mezinárodní likvidační komise byl Vaclík přidělen ministerským prezidiálním nařízením z 20. ledna 1920 dočasně k Úřadu československého zmocněnce ve Vídni. Po schválení statutu Úřadu reparačního komisaře ČSR ve Vídni byl podřízen jeho pravomoci jako předseda samostatného odboru pošt a telegrafů tohoto úřadu. Obor působnosti tohoto odboru spočíval nejen v přípravě spisové rozluky, ale prakticky ve sledování a řízení všech úkolů vyplývajících z mírové smlouvy v souvislosti s poštovním, telegrafním a telefonním provozem. Příprava spisové rozluky tedy tvořila jen část úkolů odboru a byla koncipována z hlediska potřeb nového ministerstva v Praze, což zapříčinilo již zmíněný charakter převzatých spisů poštovní sekce ministerstva obchodu. Komisař Vaclík byl nepochybně velmi pečlivý úředník, jak je vidět z evidence i rozsáhlosti zachování písemností jeho odboru. Ve správě Státního ústředního archivu je několik fondů z písemností likvidačních komisařů ve Vídni, například komisaře ministerstva zahraničních věcí nebo ministerstva železnic, ale rozsahem jsou písemnosti komisaře pro pošty a telegraf nejpočetnější a nejlépe evidovány. Nelze dnes ovšem prokázat, zda signatura V podlomená číslem, které odkazuje na podací protokol, je původní nebo byla spisům dána až

v Poštovním archivu. Při pořádání ve Státním ústředním archivu v roce 1967 bylo toto uložení zachováno.²⁷

Obraťme nyní pozornost k písemnostem zemských úřadů. Zde se samozřejmě nejednalo o žádné spisy ze spisové rozluky. Je možné, že to inspirovalo pracovníky Poštovního muzea k již zmíněnému vytváření věcných sbírek spisů bez ohledu na jejich původce. Po převzetí spisů do Státního ústředního archivu stáli jeho pracovníci před otázkou rozhození sbírek podle původce. Toto řešení se od začátku ukazovalo jako značně časově náročné, protože se jednalo o bezmála čtyři sta krabic. Navíc v mnoha případech nebylo možno přesně zařadit spisy na původní uložení. Ve sbírkách jsou smíchány spisy poštovních i telegrafních úřadů, které byly do roku 1883 samostatnými úřady. Znamenalo by to číst každý spis a v případě, že nebyl psán na referátníku, což byla většina spisů, dohadovat se podle obsahu na původce spisu. Podací protokoly ke spisům se totiž dochovaly jen ukázkově u prezidii těchto úřadů. Proto bylo při archivním pořádání v roce 1966 rozhodnuto ponechat sbírky tak, jak vznikly v Poštovním muzeu. To ovšem znamenalo nutnost ponechat všechny úřady u sebe a vytvořit netypický skupinový inventář, rozdělený na dvě části: 1/ normální inventář spisů poštovních a telegrafních úřadů, seřazených chronologicky za sebou (spisy každého úřadu tvoří samostatný fond v evidenci JAFu) a 2/ sbírková část inventáře. Jako název inventáře byl zvolen název časově posledního úřadu, Ředitelství pošt a telegrafů. Pod tímto názvem lze tedy ve Státním ústředním archivu najít inventáře ke spisům všech našich šesti zemských poštovních a telegrafních úřadů z let 1763–1920 a oblastního ředitelství pošt a telegrafů z let 1921–1944.²⁸ Rozeberme si nyní poněkud více jejich vývoj i pořádání jejich spisů. Nejprve telegrafní úřady.

Spisy Generálního ředitelství pro komunikace severní části rakouské říše tvoří torzo korespondence z agendy technického komisaře generální inspekce pro komunikační ústavy při Generálním ředitelství komunikací, které tvořilo v roce 1850 část třetí sekce ministerstva obchodu, živností a veřejných staveb ve Vídni. Tato generální inspekce sestávala z odborníků v hodnosti technických komisařů, kteří měli podávat prezidiu ministerstva zprávy o technickém stavu telegrafních spojů ve své určené oblasti říše. Čechy spadaly do kompetence komisaře pro její severní část Josefa Horáka. Spisy mají hodnotu zejména pro dokumentování zavádění telegrafních spojů na našem území. Mají původní chronologické pročíslování, které bylo při archivním pořádání zachováno.

Telegrafní inspektorát v Praze byl zřízen 14. září 1856 pro správu státního telegrafu v Čechách a na Moravě i ve Slezsku. Teprve v roce 1867 byl zřízen brněnský inspektorát. Inspektoráty převzaly kompetenci technických komisařů a podléhaly nově zřízenému ředitelství státního telegrafu ve Vídni při ministerstvu obchodu, průmyslu a živností. Prvním ředitelem pražského inspektorátu

byl jmenován dosavadní technický komisař Josef Horák, což také vysvětluje uložení jeho předchozí korespondence v Praze a ne ve Vídni. V důsledku rozšiřování telegrafních spojů byly nejvyšším rozhodnutím z 12. března 1872 inspektoráty zrušeny a na jejich místě byly zřízeny telegrafní ředitelství.²⁹ Na rozdíl od korespondence technického komisaře Josefa Horáka se ke všem spisům telegrafního inspektorátu dochovaly protokoly a indexy. Proto bylo možné při archivním pořádání ponechat původní chronologické řazení.

Telegrafní ředitelství v Praze vzniklo z výše uvedeného inspektorátu v roce 1872 a převzalo jeho kompetence. Teprve v posledních letech jeho působení byla kompetence rozšířena o agendu spojenou s přípravou spojení řízení telegrafního provozu v Čechách s řízením poštovníctví, ke kterému došlo v roce 1883. Také ke spisům telegrafního ředitelství v Praze se, s výjimkou roku 1872, dochovaly podací protokoly a indexy. I zde bylo proto při pořádání zachováno původní chronologické řazení.³⁰

Jak již bylo řečeno, telegrafní ředitelství bylo posledním samostatným zemským úřadem pro správu a řízení telegrafního provozu v Čechách. Obrátme nyní pozornost k archivním fondům zemských poštovních úřadů.

Vrchní poštovní správa v Praze vznikla z původního úřadu vrchního poštovního správce v Praze, vzniklému v roce 1728 rozšířením pražské poštovní stanice.³¹ Jako samostatný úřad vznikla Vrchní poštovní správa v důsledku vydání poštovního řádu Marii Terezií 16. prosince 1748.³² Vrchní dozor a řízení poštovníctví v říši bylo svěřeno nově zřízenému Generálnímu poštovnímu ředitelství ve Vídni a jeho výkonnými orgány v provinciích se staly vrchní (hlavní) poštovní správy, které mu byly nepřímě podřízeny. Po reorganizaci zemské politické správy v květnu roku 1749 a zřízení královské reprezentace a komory na místo dosavadních místodržitelství, byla vrchní poštovní správa přímo podřízena novému zemskému politickému úřadu, který se od té doby stal trvale mezičlánkem ve správě poštovníctví.

Činnost Vrchní poštovní správy v Praze lze až do roku 1763 sledovat pouze zprostředkovaně ze spisů jiných úřadů. V průběhu sedmileté prusko-rakouské války byla v roce 1757 obležena i Praha. V důsledku jejího bombardování vznikly ve městě četné požáry, kterým podlehla i budova Vrchní poštovní správy. Dnes již nelze zjistit kolik jejích písemností bylo zničeno. Do naší doby se dochovaly až od roku 1763.³³ V Poštovním archivu byla jejich část rozhozena do sbírek a po zastavení této práce byl ke zbývajícím pořízen již zmíněný registář. Při archivním pořádání ve Státním ústředním archivu bylo toto uložení zachováno. Také ke spisům Vrchní poštovní správy se dochovaly protokoly a indexy. Kromě nich se dochovaly knihy normálií a zejména tzv. Status poštovních úřadů v Čechách z let 1777–1850. Obsahuje soupis všech poštovních úřadů (stanic

i expedic) na našem území s popisem jejich územní kompetence a stručným výčtem jejich služeb.

Spisy Poštovního ředitelství v Praze (někdy též zvaného České poštovní ředitelství) jsou písemnosti posledního samostatného zemského úřadu poštovní správy.³⁴ Vznikl v roce 1850 na místě dosavadní Vrchní poštovní správy. Jeho kompetence byla v letech 1851–1856 dočasně rozšířena i o správu telegrafu, která byla v roce 1856 předána nově vzniklému Telegrafnímu inspektorátu. K opětovnému spojení správy pošt a telegrafů došlo až v roce 1883, kdy bylo zrušeno Poštovní ředitelství v Praze a vzniklo pražské Ředitelství pošt a telegrafů.

Počet spisů Poštovního ředitelství je podstatně větší než u dříve popisovaných úřadů. Především se dochovalo rozdělení spisů na spisy prezidia a všeobecné registratury. Na druhé straně jsou však z pomocných knih dochovány pouze protokoly prezidia a indexy všeobecné registratury. Ztráta pomocných knih je o to tíživější, že část spisů, která nebyla rozhozena do již zmíněných sbírek, je řazena chronologicky bez jakékoliv pomůcky. Na druhé straně se k tomuto fondu dochovala i řada účetních knih, z nichž nejcennější jsou knihy proměnných požitků. Podle nich lze opět rekonstruovat rozložení poštovních úřadů v letech 1870–1884 na našem území.

Dostáváme se k poslednímu zemskému poštovnímu úřadu, jehož spisy převzal Státní ústřední archiv od Poštovního archivu v Praze. Jedná se o Ředitelství pošt a telegrafů. Začalo pracovat 1. ledna 1884 a převzalo agendu zrušeného Telegrafního ředitelství a Poštovního ředitelství v Praze.³⁵ Jeho agenda pokračovala i po vzniku republiky s tím, že podléhalo nově zřízenému ministerstvu pošt a telegrafů v Praze. Zpočátku jeho územní kompetence zahrnovala celé Čechy (v Brně pracovalo též samostatné Ředitelství pošt a telegrafů), od března 1919 bylo zřízeno ředitelství pošt a telegrafů v Pardubicích a z pražského se stalo oblastní ředitelství.³⁶ S postupem času se jeho agenda rozšířila i o řízení provozu rozhlasu, radiotelegrafu a poštovní leteckou službu.

Státní ústřední archiv v Praze převzal v roce 1956/57 od Poštovního archivu spisy ředitelství do roku 1944.³⁷ Proti pouhým 17 úředním knihám, z nichž nejcennější jsou opět statusy poštovních úřadů i poštoven v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, se dochovalo 2374 pomocných knih. Nejde ovšem jen o podací protokoly prezidia (65 ks) i všeobecné registratury (1160 ks) a indexů k nim (31 + 491), ale i různé speciální pomocné knihy k agendě ředitelství, např. index ke spisům poštovních úřadů (271), věcný a místní rejstřík ke spisům telefonní správy z let 1903–1942, totéž pro telegrafní správu z let 1902–1943 (41 knih) rejstříky ke korespondenci s abonenty telefonních i radiových stanic a rejstřík k personálním spisům. Všechny tyto knihy byly při pořádání v roce 1966 ponechány, protože zpřístupňují obsah 367 chronologicky řazených kra-

bic spisů. Menší historickou vypovídací hodnotu již má zřejmě 226 účetních knih. Jedna se např. o hlavní skontra hospodaření poštovních a telegrafních služeb z let 1891–1907, hlavní knihu telefonních poplatků sítě v Čechách z let 1893–1900 a podobně. Vše však je omezeno rokem 1908. Z pozdější doby byly účetní knihy zřejmě zničeny. Obsah účetních knih by bylo možno využít k cenovým srovnáním poštovních služeb. Pokud jde o pořádání spisů ředitelství pošt a telegrafů bylo při archivním pořádání ve Státním ústředním archivu ponecháno pořádání z doby jejich uložení v Poštovním archivu. Část spisů prezidia byla ponechána v chronologickém pořádání podle jednacích čísel a část zůstala, z již uvedených důvodů, rozhozena do uměle vytvořených sbírek.³⁸ Obdobné „rozpolcení“ spisů nastalo i u všeobecné spisovny. Zde však již samotné ředitelství zavedlo pro období 1883–1919 jakési registraturní schéma, spočívající v ukládání spisů do věcných skupin, označených římskými čísly I–XII. Protože v následujících letech byly spisy ukládány do jiných věcných skupin a nebyly označovány čísly, bylo při inventarizaci přistoupeno k vytvoření dvou manipulačních období: 1883–1919 a 1920–1944. K prvnímu období je nutno podotknout, že u skupiny VIII – poštovní úřady byly ponechány priora od roku 1879. Jedná se o spisy zahrnující problematiku postátnování poštovních úřadů, které bylo zahájeno ještě před vznikem ředitelství pošt a telegrafů a ředitelství na tuto činnost přímo navázalo. Vzhledem k tomu, že spisy k historii jednotlivých poštovních úřadů v Čechách se mimo tento archivní fond dochovaly velmi torzovitě, lze tuto skupinu spisů považovat za nejcennější z celého archivního fondu. Při jejím studiu je ovšem nutno projít i spisy ve sbírkové části fondu, ke které nyní obrátím pozornost.

Sbírková část archivního fondu Ředitelství pošt a telegrafů byla, jak již bylo řečeno, ponechána při archivním pořádání proto, že její rozhození by bylo časově značně náročné a v mnoha případech zavádějící. Stalo se tak s vědomím, že z hlediska archivní teorie je existence sbírky neobhajitelná a může dnes sloužit jako názorný příklad svérázného uplatnění pertinenčního principu pořádání spisů: ze spisů všech výše uvedených úřadů byly, bez ohledu na původce, vytvořeny věcné skupiny (tzv. sbírky). Dnes již nelze zjistit, zda bylo postupováno náhodným výběrem. Podle obsahu skupin se však zdá, že skupiny byly tvořeny ze spisů, které byly v Poštovním archivu vyhledávány pro badatelskou, převážně zřejmě úřední, potřebu. Také k těmto skupinám byly pořizovány registry na prošlé korespondenční lístky. Nedochovaly se však v úplnosti a nemohou dnes sloužit jako pomůcka ke sbírkám. Přes to, že při inventarizaci byla každá skupina (sbírka) charakterizována jejich stručným obsahem, je nutno k jejich využívání znát předem některé údaje. Jako příklad použiji nečastěji požadovanou skupinu – spisy k historii některého místního poštovního úřadu. Především je nutno alespoň přibližně znát rok vzniku úřadu. Další nezadatel-

nou informací je zda šlo o státní nebo dědičný poštovní úřad. Ve sbírkách jsou tyto dva druhy rozděleny do dvou sbírek. Protože není jisté, že všechny spisy k úřadu byly vytaženy do sbírky, je nutno hledat podle data vzniku úřadu i v jednom, případně obouh manipulačních obdobích. U poštovních úřadů lze oba tyto potřebné údaje (datum vzniku a charakter úřadu) zjistit ve sbírce tzv. Kmenových listů. Jde vlastně o popis úřadu i se jmény jeho zaměstnanců.

Na začátek sbírkové části fondu byly dány spisy tzv. mobilizačního (vojenského) referátu ředitelství pošt a telegrafů. Jde o spisy referátu, zřízeného pro mimořádné události, zejména pro období první světové války, kdy vojenský referát prakticky převzal funkci prezidia celého ředitelství. Spisy referátu byly značeny signaturou MOB a byly těž ukládány do věcných skupin.³⁹

Závěrem je vhodné stručně zhodnotit význam spisů, převzatých z Poštovního archivu, který vyplývá ze samotného provozu místních poštovních úřadů. Veškeré zprávy o své činnosti zasílaly zemskému správnímu poštovnímu úřadu a jejich případné koncepty zničily. Poštovní muzeum také ve třicátých letech vyzvalo pošty, aby své případné dokumenty odevzdalo do muzea. Po jejich převzetí do Státního ústředního archivu z nich vznikly dva archivní fondy: Poštovní úřady (jedná se o soubor revizních knih jednotlivých místních poštovních úřadů) a Provizní fond listonošů (jakéhosi předchůdce penzijních fondů. Spisy zachycují poskytované podpory některým listonošům do roku 1918).⁴⁰ Spisy archivního fondu Ředitelství pošt a telegrafů a k němu přidružených archivních fondů jsou proto základním pramenem pro historii našeho poštovníctví. Doplňkem k nim mohou být pozůstalosti, uložené dnes v Poštovním muzeu v Praze (např. pozůstalost generálního ředitele Maxmiliána Fatky aj.).

POZNÁMKY

¹ Ministerstvo původně neslo název Zvláštní úřad pro správu pošt, telegrafů a telefonů. Zákonem č. 40 Sbírky zákonů a nařízení z roku 1918 bylo jeho postavení změněno na ministerstvo.

² Zřízení Poštovního muzea i jeho archivu připomíná v několika pracích dnešní jeho ředitel Pavel Čtvrtník i jeho odborný pracovník Jiří Hánl. Posledně jmenovaný opírá svou práci o dnešní fond muzea: Václav Dragoun – Poznámky z pozůstalosti. Zajímavé podrobnosti o činnosti muzea i jeho archivu ve dvacátých letech uvedl ve svém článku Rudolf Fischer: Šlo o to, aby naše známky byly vzácnější?, Sborník Poštovního muzea 1989–1990, s. 95–114.

³ Spisy z činnosti komise jsou uloženy v Zemském archivu Brno.

⁴ Zhodnocení těchto písemností viz Hánl, Jiří. Václav Dragoun a archiv Poštovního muzea. Sborník Poštovního muzea, 1981, s. 129–145.

⁵ Špiritová, Alexandra. Spisová rozluka s Rakouskem po roce 1918, Sborník Poštovního muzea 1978, s. 93–99.

⁶ Rozbor Dragounových názorů na spisovou rozluku i celé jeho sbírky registů, která je dnes uložena v Poštovním muzeu v Praze, provedl Jiří Hánl v práci citované v poznámce č. 4.

- ⁷ Václav Dragoun zemřel 24. března 1950. Jeho pozůstalost je uložena v Poštovním muzeu v Praze.
- ⁸ Jiří Karásek zemřel v roce 1951. Jeho pozůstalost je uložena v Archivu Národního muzea a Památníku národního písemnictví v Praze.
- ⁹ Přehled o těchto sbírkách shrnul Schiman ještě do zvláštní knihy, tzv. Lokačního přehledu. Po ukončení práce na registaci spisů byl Lokační přehled předán ministerstvu pošt a telegrafů a je proto uložen mezi jeho spisy ve fondu Státního ústředního archivu (dále SÚA), Ministerstvo pošt a telegrafů, kart. 2384.
- ¹⁰ Spolupráce dr. Roubíka s Poštovním archivem se datovala již od dob Dragouna, s kterým se poznal při práci k poštovním dějinám Moravy. Ve své studii K vývoji poštovníctví v Čechách v 16.–18. století (Sborník archivu ministerstva vnitra X, 1937, s. 165–307) Roubík ještě cituje prameny pouze z archivu ministerstva vnitra a literaturu. Již jeho populárně vědecká poválečná práce Od nosítek k trolejbusu (Přehled vývoje veřejné dopravy v Praze) nese jasné stopy znalosti pramenů z archivu Poštovního muzea. V rukopise zůstalo i pokračování výše jmenované studie. Rukopis získalo od rodiny Poštovní muzeum a je jeho vlastnictvím.
- ¹¹ Protože původní heslář byl užíváním značně porušen, podařilo se získat jeho xeroxovou kopii. Je uložena v badatelně SÚA.
- ¹² O zpracování spisů v Poštovním archivě se nedochovaly žádné zprávy. Jejich popis, který zde uvádím, je moje dedukce na základě poznatků, které jsem získala při pořádání spisů Ředitelství pošt a telegrafů i přídužených fondů a při hledání pramenů pro svou publikační práci ze správních dějin poštovníctví.
- ¹³ Po znovuootevření Poštovního muzea v Praze byl krátkou dobu jeho ředitelem Václav Ujec, který byl ještě v roce 1946 vystřídán Václavem Čubánem. V roce 1951 nastoupil do této funkce J. Hušek a ten také řídil předání písemností do SÚA.
- ¹⁴ Vyhláška č. 153 Úředního listu 1956.
- ¹⁵ Přehled o dnešních sbírkách písemností Poštovního muzea v Praze popsala jeho odborná pracovníce Tošnerová, Patricie. Prameny k dějinám spojů v Poštovním muzeu. Sborník Poštovního muzea 1984, s. 63–79.
- ¹⁶ Beránek, Karel, Špiritová, Alexandra. Soupis pramenů k dějinám pošt ve Státním ústředním archivě v Praze 1527–1918. Sborník poštovní historie jižních Čech „ Písek 1972“ s. 125–131.
- ¹⁷ V letech 1848–1859 zněl přesný název ministerstvo obchodu, živností a veřejných staveb.
- ¹⁸ Ministerstvo bylo obnoveno v roce 1861 pod názvem ministerstvo obchodu a národního hospodářství. Teprve v roce 1868 byl název změněn na ministerstvo obchodu.
- ¹⁹ Inventář k fondu SÚA Ministerstvo obchodu Vídeň byl v roce 1957 rozmnožen retaprintem.
- ²⁰ Jedná se prakticky o jedinou skartaci u spisů ze spisové rozluky. Byla dělána velmi zodpovědně a vyznačena v inventáři fondu. Protože ke skartaci došlo až po vydání Průvodce po archivních fondech a sbírkách Státního ústředního archivu v roce 1988, kde je fond vídeňského ministerstva obchodu uveden v prvním svazku druhého dílu (s. 65–7) je nutno při studiu spisů přihlídnout k poznámkám o skartaci v inventáři.
- ²¹ Inventář SÚA Praha, Ministerstvo pošt a telegrafů.
- ²² Část pozůstalosti Maxmiliána Fatky, uložená v Poštovním muzeu, obsahuje zejména rukopis o vývoji českého poštovníctví v l. 1918–38.
- ²³ Zákon č. 296 Sb. z. a n.
- ²⁴ Výnos prezidia ministerstva dopravy č. 2472 z roku 1938.
- ²⁵ Vládní nařízení z 15. ledna 1942 č. 14 Sb. z. a n.

- ²⁶ Státní ústřední archiv. Průvodce po archivních fondech a sbírkách, díl II, sv. 1, s. 250–252.
- ²⁷ Inventář SÚA Praha: Likvidační komisař pro pošty a telegraf.
- ²⁸ Inventář SÚA Praha: Ředitelství pošt a telegrafů.
- ²⁹ Zákon z 12. března 1872 č. 55 ř. z.
- ³⁰ Špiritová, Alexandra. Počátky vývoje organizace státní správy telegrafu v českých zemích. Sborník Poštovního muzea 1987, s. 44–57.
- ³¹ Špiritová, Alexandra. Vrchní poštovní správa v Čechách do roku 1850. Sborník Poštovního muzea 1988, s. 114–130.
- ³² SÚA Praha, Patenty 1508–1848, č. 1291, 1293.
- ³³ Tato skutečnost způsobila i omyl v úvodu k inventáři Ředitelství pošt a telegrafů, kde je vznik Vrchní poštovní správy datován rokem 1763.
- ³⁴ Špiritová, Alexandra. Pražská poštovní ředitelství a ústřední vídeňská poštovní správa v letech 1850–1883. Sborník Poštovního muzea 1991, s. 16–32.
- ³⁵ Věstník pošt a telegrafů 1884, č. 117, s. 786.
- ³⁶ Výnos ministerstva pošt a telegrafů ze dne 21. března 1919 č. 10370) MP.
- ³⁷ Výnosem ministerstva dopravy z 18. září 1039 č. P–925 B/1–1939 byl sice název změněn na Poštovní ředitelství v Praze, ale protože by mohlo dojít k matení pojmů s poštovním ředitelstvím z minulého století a jednalo se o zanedbatelné množství spisů nově pojmenovaného úřadu, byl při archivním pořádku ponechán název ředitelství pošt a telegrafů v Praze.
- ³⁸ Sbírková část byla v Průvodci k archivním fondům a sbírkám SÚA označena jako „Věcné celky“.
- ³⁹ Vznik a funkce mobilizačního referátu je popsána v článku Špiritová, Alexandra. Odras přípravy a rozpoutání první světové války v české poštovní přepravě. *Paginae historiae* 5, s. 72–88.
- ⁴⁰ Zprávy k této akci jsou uloženy ve sbírce Poštovní spolky a organizace v Poštovním muzeu v Praze.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE SCHRIFTLICHE AGENDA DES EHEMALIGEN POSTARCHIVS IN PRAG

Alexandra Špiritová

Unter der Bezeichnung das Postarchiv in Prag wurde in den 20. Jahren des 20. Jahrhunderts das Ressortarchiv des Ministeriums der Post und Telegrafien gemeint. Es entstand bei dem Postmuseum in Prag, das laut Erlass des Ministeriums vom 18. Dezember 1918 gegründet wurde. Sein Gründer und der erste Direktor des Postmuseums war Václav Dragoun. Als Grund des Archivs wurde der Schriftgut der Prager Post- und Telegrafendirektion und ihrer Verfahren vor dem Jahre 1883: des Kommissars der Generaldirektion für die Kommunikationen im nördlichen Teil des Reiches aus den Jahren 1852–1855, des Telegrafieninspektorats in Prag aus den Jahren 1856–1872, der Telegrafendirektion in Prag aus den Jahren 1872–1883, der Oberpostverwaltung aus den Jahren 1763–1849 und die Postdirektion in Prag aus den Jahren 1850–1883. Nach der Beendigung der Aktentrennung von Österreich 1920 übernahm das Postarchiv in seine Pflege auch den Schriftgut der Postverwaltung der ehemaligen Hofkammer in Wien und der Postsektion des Wiener Handelsministeriums aus den Jahren 1888–1918. Im Postarchiv wurden die Akten anfangs nach dem Pertinenzprinzip in die Sachsammlungen ohne Rücksicht auf den Urheber bearbeitet. Am Anfang der 30. Jahre wurde dieses Ordnen verlassen und mit der Regestenbildung von den chronologisch eingereichten Akten der Oberpostverwaltung angefangen. Die Arbeit wurde im Jahre 1943 wegen der Schließung des Museums unterbrochen. Nach der Wiedereröffnung im Jahre 1946 wurde damit nicht mehr fortgesetzt.

In der Kundmachung vom 13. Juni 1956 Z. 153 Ú.l. (Amtsblatt) wurde die Kompetenz der Verwaltung des historischen Schriftguts zwischen den tschechischen Museen und Archiven bestimmt. Aufgrund dieser Kundmachung übernahm das Staatliche Zentralarchiv in Prag die schriftliche Agenda der erwähnten Ämter in seine Verwaltung. Hier wurden die Dokumente im Jahre 1965/66 archivalisch bearbeitet. Angesichts der Zeitanprüchigkeit und auch deshalb, dass die Urheber der in die Sammlung eingereichten Akten nicht sicher festgestellt werden konnten, blieb das im Postarchiv eingeführte Ordnen. Deshalb musste ein Gruppeninventar verfassen werden. Unter dem Gesamttitel Ředitelství pošt a telegrafů (Post- und Telegrafendirektion) sind die Akten aller obengenannten Post- und Telegrafienlandesämter zusammengefasst. Dabei bildet jeder Amt im gesamtstaatlichen Einheitlichen Archivfonds einen selbständigen

Archivbestand. Den zweiten Teil des Inventars bildet der Sammlungsteil, der die herausgezogene Dokumente zu bestimmter Problematik des Postverkehrs aus allen erwähnten Ämtern beinhaltet. Die Akten aller dieser ehemaligen Ämter der Zentral- und auch Landesverwaltung konzentrieren die wertvollsten Quellen zur Historie des tschechischen Postwesens.